

Drs. Denise van Laar (Zwijndrecht 1966) werkt als journalist, tv-programmamaker, coach en docent Audiovisuele Media aan de opleiding Journalistiek in Ede (CHE). Zij deed haar opleiding Journalistiek in Utrecht en behaalde haar master theater-, film- en televisiewetenschap aan de Universiteit Utrecht. Zij werkte voor diverse filmfestivals en schreef recensies voor de Filmkrant. Ze is afgestudeerd op het genre 'journalistieke documentaire' en gespecialiseerd in de ethiek rond Journalistiek & Emotie.

BETROKKEN JOURNALISTIEK HEEFT BETREKKING OP ONZE MANIER VAN KIJKEN NAAR DE WERELD, MAAR OOK NAAR ONSZELF IN RELATIE TOT DE ANDER

Als ik ook maar een fractie van wat ik in de praktijk heb geleerd aan studenten kan overbrengen, zal de mediawereld van morgen er anders uit zien. Hoop ik. Dat heeft alles te maken met de ontwikkeling van een eigen professionele identiteit. Een ethisch kompas. Durven staan voor wie je bent.

Ik ben van mening dat dit aspect meer aandacht verdient in de opleiding van jonge journalisten. De druk van zowel binnenuit als van buitenaf is, door de commerciële belangen die onherroepelijk met de journalistiek gemoeid zijn, groot. Hoe zorg je ervoor dat je mentaal gezond blijft op een redactie waar de drift om te scoren hoog is, zonder het belang van de geïnterviewden uit het oog te verliezen?

De Leidraad van de Raad voor de Journalistiek verwoordt een aantal kernwaarden van de journalistiek: waarheidsgetrouwheid, onafhankelijkheid, zorgvuldigheid in de afweging van belangen, met name als het kwetsbare groepen in de samenleving betreft.

We leren onze studenten Journalistiek daarnaast over de vijf w's en één h (wie, wat, waar, waarom, wanneer en hoe), over het gebruik van meerdere bronnen en het scheiden van feiten en meningen. Samen met nog een aantal belangrijke elementen vormen ze de basis van ons vak. Een mooi begin.

Meerwaarde

Toch staan boekenwijsheid en de weerbarstige werkelijkheid nogal eens op gespannen voet met elkaar. Theoretische uitgangspunten blijken niet toereikend om je als beginnende professional staande te houden in de praktijk van alledag. De realiteit in de mediawereld is dikwijls hard. Op

een nieuwsredactie houdt de actualiteit zich niet aan kantoortijden. Je zult als stagiair waarschijnlijk overuren maken en ook weleens in het weekend moeten werken. Een presentator kan in 'the heat of the moment' uit zijn slof schieten. Er zullen dingen van je worden gevraagd die niet altijd redelijk zijn.

Dat is niet goed te praten, maar de vraag is vooral: 'Hoe reageer je daar op en wat zeg je?' Is het wat jou betreft 'zand erover' als de presentator na afloop van de uitzending 'sorry' zegt? Of is een woede-uitbarsting voor jou de grens? Durf je met rechte rug op te komen voor jouw waarden wanneer ze in het geding zijn, of wanneer je collega onheus bejegend wordt? Durf je te vertrouwen op jouw gevoel voor rechtvaardigheid en ben je in staat je eigen grens aan te geven?

Zelfkennis en reflectieve vaardigheden zijn naast theoretische uitgangspunten onontbeerlijke eigenschappen voor een journalist in opleiding. Ook die zijn onmisbaar bij de ontwikkeling van je eigen professionele identiteit.

Ik denk dat betrokken journalistiek in dit opzicht een belangrijke meerwaarde te bieden heeft voor het vakgebied: weten wie je bent en waar je voor staat. Betrokken journalistiek slaat niet alleen op een politieke overtuiging, op je levensbeschouwing of op het vooringenomen taalgebruik van journalisten. Ze gaat verder: je hebt zicht op wat jou gevormd heeft: dat neem je mee in je waarneming en in jouw weergave van de werkelijkheid. Daar mag wat mij betreft meer aandacht voor zijn. Om verschillende redenen.

Hoofd, hart en ziel

Als studenten ontdekken wie ze zijn en meer inzicht krijgen in zichzelf, ontdekken ze dat journalistiek ook gaat over waarden. 'Wat voor journalist wil ik zijn, waar sta ik voor? Wat heb ik overgenomen van mijn omgeving (ouders, peergroup) en wat is echt van mij? Welke waarden zijn onderhandelbaar en welke niet?'

Als jonge mensen daar op voorhand over nadenken en gevoelens van hoofd, hart en ziel op elkaar weten af te stemmen, zullen ze, losgerukt van hun vertrouwde omgeving, minder overvallen worden door de druk die in de praktijk op hen uitgeoefend wordt. Ze zullen beter in staat zijn hun gevoelens te herkennen en te benoemen, simpelweg omdat ze ermee geïnfuseerd hebben.

Het gereedschap van een journalist is zijn eigen wezen. De journalist is zijn eigen instrument, een klankkast met een eigen kleur en resonantie.

Die kleuring moet je wel een beetje kennen om goed verslag te kunnen doen van de wereld om je heen. Het is jouw normen- en waardenpatroon waar alle informatie aan getoetst wordt. Bewust en onbewust. Die waarneming is dus per definitie subjectief, maar hoe beter jij als journalist je eigen referentiekader kent, hoe beter je die onontkoombare subjectiviteit kunt objectiveren.

In het rapport-Van Rijn, 'Niets gezien, niets gehoord, niets gedaan, de zoekgemaakte verantwoordelijkheid', over grensoverschrijdend gedrag bij de landelijke publieke omroepen, wordt veelvuldig gewezen op falend leiderschap en machtsmisbruik door leidinggevendenden.

Het rapport doet aanbevelingen, maar het bewustzijn dat ons media-bestel dit soort uitwassen in de hand werkt, lijkt te ontbreken. Het antwoord zal niet komen van protocollen die niet verinnerlijkt zijn, maar van zelfbewuste jonge mensen die de moed hebben voor zichzelf op te komen en ook letterlijk in staat zijn woorden te geven aan gevoelens van onrecht of machtsmisbruik.

Door schade en schande wijs geworden, had ikzelf graag eerder durven vertrouwen op mijn morele kompas als ik me er eerder van bewust was geweest. Dan had ik ook eerder woorden kunnen geven aan gevoelens van onbehagen waar het mijn eigen (ethische) grenzen betrof.

Exploitatie van human interest

Toen ik in de jaren negentig als redacteur voor televisie ging werken, was dat bij een nieuwe dagelijkse 'audience participating talkshow', voor een commerciële zender, overgewaaid uit Amerika. Een primeur in Nederland. Een Amerikaanse producer kwam naar Hilversum om ons te vertellen hoe we tv moesten maken naar Amerikaans voorbeeld.

Onder druk van de kijkcijfers waren de grenzen van de betamelijke journalistiek in Amerika allang opgerekt, en ook hier in Nederland werd daaraan gemorrelt: er bestond toen al onderlinge concurrentie tussen de talkshows in de jacht op potentiële gasten. Leed verkoopt, een goed human-interestverhaal scoort hoge kijkcijfers. Hoe minder de gast zich bewust was van de eventuele gevolgen van een dergelijk programma voor zijn leven, hoe beter. Om mensen over te halen mee te werken aan het programma, werd ons voorgesteld je op te werpen als hun beste vriend en vertrouwenspersoon: 'Become their best friend!' Achteraf denk ik dat de ethiek in het programma (onbewust bekwaam) bewaakt werd door de redactie zelf, niet door de Amerikanen.

Hoe in Amerika werd omgegaan met ethiek en het principe ‘recht doen aan kwetsbare mensen in de samenleving’, bleek tijdens een bezoek aan de talkshowstudio’s in New York. Vragen die in de VS heel normaal werden geacht – zoals ‘hebben ze hun eigen tanden nog, anders regelen we een kunstgebit?’ – klonken hier toch wat ongepast. Ook het motto: ‘You bring them in by limousine and send them home by bus’, staat nog in mijn geheugen gegrift. Ik vond daar van alles van, maar heb er nooit openlijk uiting aan gegeven.

Het programma, uitgezonden op RTL 4, werd bekostigd door Proctor & Gamble en in navolging van de aloude soaps om de reclameblokken heen geprogrammeerd. De basis van commerciële televisie. Deze vorm van journalistiek is niet echt onafhankelijk en ook het aanbod om mensen een kunstgebit aan te meten voor ze op tv zouden verschijnen, is discutabel. Het is niet ondenkbaar dat menig Amerikaan in ruil voor nieuwe tanden bereid is geweest een opgeklapt verhaal te vertellen.

Deze manier van produceren lag in de jaren negentig aan de basis van de steeds verdergaande exploitatie van human-interestverhalen op de Nederlandse televisie. De slag om de kijkcijfers woedde vanaf toen minstens zo hard bij de commerciële als bij de publieke omroep.

Kijkcijferdruk en scoringsdrift

Moreel handelen vereist een moreel kompas. Als leidinggevend binnen de tv-wereld hier al over beschikken, lijkt dat – gezien ook de uitkomsten van het rapport-Van Rijn – als eerste te sneuvelen als zij in een eindredactionele functie belanden. Leidinggevend vertalen de druk die zij ervaren van hun meerderen door naar de redactie, terwijl zij de redactie juist in bescherming zouden moeten nemen tegen weggijkende zenderbazen en onredelijke presentatoren.

Hoge kijkcijfers en recht doen aan de verhalen van mensen lijken diametraal met elkaar in tegenspraak. Een talkshow is gebaat bij felle discussies. Er moet iets op het spel staan, dat voelt ook de kijker, dat trekt publiek. Het gesprek van de dag moet op het scherpst van de snede worden gevoerd, ook bij de publieke omroepen. Dat weet de redactie, dat weet de presentator, dat weet de eindredactie en dat weten de leidinggevend.

Een belangrijke oorzaak van de polarisatie in Nederland is het feit dat tegenstellingen omwille van de kijkcijfers bijna altijd worden uitvergroot. Dat geldt voor haast alle praatprogramma’s. Het leidt tot ontevreden gasten: hun verhaal is geen recht gedaan. Maar de presentator heeft zijn

kunstje gedaan en laat de nazorg aan de redactie. Het gevecht om de fel begeerde tijdslots bij de NPO voert de kijkcijferdruk op omroepen, hoofd- en eindredactie steeds verder op.

De machtsongelijkheid werkt grensoverschrijdend gedrag in de hand. De druk van een dagelijkse talkshow is immens. De scoringsdrift kan buitenproportioneel zijn, het ego van de presentator kan ongekennde vormen aannemen en juist dan is het goed dat er mensen werken die de moed hebben hun mond open te doen – omdat ze weten ‘waar ze van zijn’. Omdat ze daarmee instaan voor de kwaliteit van het programma en voor hun vak, en omdat ze tevens de presentator een dienst bewijzen door binnen eigen gelederen tegenspraak te creëren.

Ethisch kompas

De cijfers over de mentale gezondheid van (jonge) journalisten zijn schrikbarend. DWDD werd niet voor niets bestempeld als de ‘burnoutfabriek’. Logisch, als de leiding niet thuis geeft en beginnende redacteuren nooit geleerd hebben hun grenzen te herkennen, laat staan ernaar te handelen.

Behalve bij de publieke omroep gelden dezelfde mores overigens ook bij productiebedrijven. Buitenproducenten zijn voor de verkoop van hun producties afhankelijk van de NPO. Zij verdienen meer aan de verkoop van hun programma's als ze de productiekosten zo laag mogelijk weten te houden. Freelancers die voor deze kortlopende series worden ingehuurd, hebben niets aan de protocollen van de NPO, zij zullen zich moeten aanpassen aan de heersende cultuur van de buitenproducent. En vergeet niet: voor jou tien anderen. Het medium tv heeft voor veel mensen nog steeds een magische aantrekkingskracht.

De vraag is wat we jonge journalisten kunnen meegeven om zich staande te houden in een tv-wereld waar je vaak 24/7 aan moet staan, waar je snel moet handelen, waar je constant onder druk staat en je tegelijkertijd beseft dat tv-maken is wat je het liefste doet? Als dat ene livegesprek precies goed gevoerd wordt, in het hart van de actualiteit, met de juiste gast, op dat ene moment, dan is dat magisch. Ook al zul je een beetje eelt op je ziel moeten kweken, het is geenszins mijn bedoeling hiermee misstanden binnen de televisiewereld goed te praten. De verandering komt echter niet van protocollen.

Of je nu op een redactie binnen de omroep werkt of voor een buitenproducent, als je ergens als eenling terechtkomt, moet je kunnen ver-

trouwen op je eigen stevigheid. Je eerste loyaliteit ligt toch bij jezelf, jouw waarden en de journalist die jij wilt zijn.

Bewustzijn vergroten

Dat vraagt oefening tijdens de opleiding. Door studenten constant te bevragen op hun handelen, hun bewustzijn te vergroten, door situaties na te spelen, te discussiëren in redactievergaderingen en aan de hand van praktische dilemma's studenten te laten nadenken over de achterkant van het gelijk. Door te werken aan hun professionele identiteit en een appèl te doen op hun ethisch kompas.

Edoch, ook als je afgestudeerd bent en je principes voor jezelf netjes op een rijtje hebt, zul je die niet altijd hard of heel kunnen houden. Maar hoe beter je weet hoe je in de wereld staat, hoe gemakkelijker je terug kunt vallen op je eigen kern. Daar waar het voor jou klopt. Gezonde twijfel over jouw manier van handelen en je eigen rol in het geheel kunnen wat mij betreft geen kwaad. Een vorm van intervisie, zowel tijdens de opleiding als daarna in de vorm van 'professional friends' uit je eigen netwerk, zijn daarvoor heel geschikt.

Gebruik vak- en studiegenoten die je vertrouwt om even met je mee terug te kijken. 'Was wat er gebeurd is onredelijk of niet? Moet dit kunnen of niet, moet ik er wat van zeggen of nog even laten gaan? Hoe kan ik er wat van zeggen op een toon die bij mij past?' Vind taal voor het onrecht dat je voelt en onderzoek welke waarden hierbij in het geding zijn.

Ook je lichaam vertelt je vaak meer dan je wilt toegeven. Hoofdpijn, strakke nek, zere schouders. Elke emotie die niet geuit kan worden, slaat naar binnen en wordt opgeslagen in je lijf. Je bent meer dan een wandelend hoofd.

Jijzelf in relatie tot de ander

Naast de hiervoor genoemde theoretische journalistieke uitgangspunten en praktische vaardigheden speelt nog een aantal facetten een rol waarvan je je als journalist bewust moet zijn. Het vak gaat ook over jou als persoon. Ook al werk je achter de camera, verschuil je je achter je vragen en fungeer je slechts als doorgeefluik. Je neemt je eigen overtuigingen, vragen, worstelingen en dilemma's mee.

Deze overtuigingen zullen nooit neutraal zijn, ze zijn bepaald door alles wat je hebt meegemaakt. De gedachte dat er een objectieve werkelijkheid

bestaat, hebben we gelukkig ver achter ons gelaten. Betrokken journalistiek heeft betrekking op onze manier van kijken naar de wereld, maar ook naar onszelf in relatie tot de ander.

Verhalen vertellen is voor veel journalisten een belangrijk motief om het vak in te gaan. Human-interestverhalen bieden de mogelijkheid van troost, identificatie en inspiratie en reiken daarmee verder dan de feiten. Na de basisvragen van 'wie, wat, waar, waarom' begint het voor mij pas. Verhalen over de manier waarop mensen in het leven staan, de manier waarop hun keuzes zijn beïnvloed en hoe ze daarmee zijn omgegaan, helpen ons de wereld te begrijpen.

Dat vraagt een – zoals ze dat bij coaching noemen – 'Rogeriaanse grondhouding'. Je treedt de subjectieve ervaringswereld van de geïnterviewde binnen waarbij 'echtheid, empathie en volledige acceptatie van wat is' essentieel zijn. Stel jezelf open voor de ander. Als ik voor mezelf spreek, probeer ik een verhaal dat ik hoor – met al mijn zintuigen, en bewust van mijn beperkte referentiekader – terug te geven aan de mensen in de hoop dat zij zich erin herkennen.

Als maker plaats je iets in een bepaalde context, waardoor dit particuliere verhaal symbool staat voor iets groters, iets universelers. Je hoopt dat de geïnterviewden die jou hun vertrouwen hebben gegeven, zich in jouw interpretatie van de werkelijkheid zullen herkennen. De verantwoordelijkheid is groot, maar daar is het uiteindelijk wel om te doen. Als het lukt om mensen hun verhaal in al z'n gelaagdheid terug te geven, en iets te spiegelen waar zij wat aan hebben, is dat het allermooiste en ook dankbaarste werk dat er is. De keuze van het juiste medium is daarbij belangrijk. Niet elk verhaal leent zich voor vijf minuten talkshow.

Je moet als maker goed weten hoe jezelf in een onderwerp staat en weten wat je rol is. Je bent journalist/programmamaker. Geen vriendin, geen therapeut, geen dominee, geen maatschappelijk werker of rouwdeskundige – en tegelijk ben je het allemaal. Zuiverheid en authenticiteit, daar gaat het om. Dat vraagt commitment.

Maak je iets over de dood als je net zelf je moeder bent verloren, dan kan dat, maar wees je bewust van je valkuilen. Het is niet de bedoeling dat je zelf met alle geïnterviewden mee gaat zitten huilen. Niet omdat je niet geraakt mag worden, maar omdat het geen ander doel dient dan je eigen verdriet op dat moment.

Hetzelfde geldt voor andere onderwerpen waar je je nauw bij betrokken voelt. Wees je bewust van je eigen referentiekader. Je kunt ervoor kiezen dit juist expliciet te maken als onderdeel van je verhaal. Betrokkenheid, of als

je wilt, emotie, is vaak de drager van een verhaal. Anders blijft bijvoorbeeld het hele vluchtelingenverhaal een abstract begrip met wat cijfers en staafdiagrammen.

Het is echter de vraag hoe je die emotie inzet. Draai je puur op de traan, of is het juist de kunst om je te richten op de kracht die mensen weten te putten uit iets wat eigenlijk heel verdrietig is – en wordt het verdriet zo impliciet zichtbaar. De invalshoek die je daarbij kiest, en waarover je dus hebt nagedacht, blijft belangrijk.

Hand in eigen boezem ...

Ondanks alle goede bedoelingen en je bereidheid recht te doen aan mensen en hun verhalen, gaat het weleens mis. Ik ben mezelf vaak tegengekomen in het vak. Genoeg voorbeelden van situaties waar leidinggevend en meer leiderschap hadden moeten tonen, er van alles uit de hand dreigde te lopen, en ik problemen voor gasten en presentatoren mocht oplossen. Maar ook dan is het: rug recht, verantwoordelijkheid tonen. Voor het programma, voor de mensen, maar vooral ook voor jezelf!

Eén voorbeeld wil ik nog noemen. In een tv-uitzending over de rol van de media bij vermiste c.q. vermoorde kinderen wilden wij als redactie aandacht besteden aan de ethische kant van het verhaal en aan het wederzijdse opportunisme van media en nabestaanden. Journalisten zoomen graag in op de human-interestkant van het drama, en ouders hebben de media nodig om aandacht te vragen voor de verdwijning van hun kind.

Ik dacht dit goed te hebben doorgesproken met de gast. Dat wat haar overkomen was – haar dochter was vermist – niet uitgebreid besproken zou worden, maar dat we het interview wilden toespitsen op de rol van de media.

De uitzending begon, de presentator sprak haar aan met een verkeerde naam, de vrouw klapte dicht en was niet meer in staat tot een gesprek. Na afloop was ze overstuur en erg ontevreden. Afgezien van die verkeerde naam waarmee ze was aangesproken, denk ik dat het te veel gevraagd is iemand te laten reflecteren op de rol van de media in een zaak die haar leven verwoest heeft. Ik denk dat ik beter had moeten inschatten dat het trauma van deze moeder niet om te vormen was tot een voorgevormd bouwsteentje in onze uitzending.

Toen ik het hierover had met een collega, omdat ik er last van had, verwoordde hij het dilemma als volgt: 'Eigenlijk is het onmogelijk. We willen graag het verhaal van mensen horen, liefst in een paar minuten. We willen

daarbij graag aan het korstje krabbelen van het leed dat hen is overkomen (lees sensatie), maar we willen liever niet dat het gaat bloeden'. Als het gaat om recht doen aan mensen, heb ik dit altijd voor ogen gehouden.

Los van alle aanbevelingen om de sociale veiligheid op de werkvloer te vergroten en ook al is enig incasservermogen echt wel nodig, ik hoop dat we studenten kunnen helpen bouwen aan hun eigen fundament. Dat we hen leren te handelen vanuit hun eigen autonomie. Zodat ze de moed hebben hun mond open te doen en niet worden beheerst door een angstcultuur. Vanuit betrokkenheid op zichzelf en op de wereld. Daarmee bewijzen ze niet alleen zichzelf een dienst, maar ook de werkvloer. Zijn de jaknikkers op een redactie uiteindelijk niet medeverantwoordelijk voor het creëren van hun eigen monsters?

Tot slot: Louis Theroux

Documentairemaker Louis Theroux sprak enkele treffende woorden in een interview met *de Volkskrant* in 2016:

'Sommige onderwerpen die ik behandel in mijn documentaires vragen een haast pijnlijke hoeveelheid intellectuele en emotionele eerlijkheid. Als je het hebt over neonazi's of pedofilie, of over dood in ziekenhuizen, moet je soms een emotionele complexiteit omarmen waarmee het maar moeilijk dealen is. De verleiding kan groot zijn het onderwerp te versimpelen, om het zwart-wit te maken, zodat je niet hoeft te worstelen met de grijze gebieden'.

'Ik ga voor mijn werk naar plekken die ongemakkelijk zijn, ik begeef me tussen mensen die zich soms op een vreselijke manier gedragen. Natuurlijk heb ik een moreel besef, ik ben journalist, geen therapeut. Maar ik probeer mijn ongeloof of veroordeling soms uit te stellen, zodat ik uit kan vinden wat ik van die mensen vind terwijl ik hun wereld beleef'. ●

Referenties

- Valerie Belair-Gagnon, Avery E. Holton, Mark Deuze & Claudia Mellado, *Happiness in journalism* (Londen 2023).
- Commissie-Van Rijn (Onderzoekscommissie Gedrag en Cultuur Omroepen OGCO), *Niets gezien, niets gehoord, niets gedaan. De zoekgemaakte verantwoordelijkheid* (januari 2024, online).

- Mark Deuze, 'Journalism as an Occupational Hazard: Understanding the Mental Health and Well-Being of Journalists', *Future of Journalism Conference 2021* (online).
 - International Journalists' Network IJNet, *Mental Health and Journalism Toolkit* (online).
 - Aimée Kiene, 'Keepin' it real, onze gids deze week', interview met Louis Theroux, *de Volkskrant* (7 mei 2016).
 - Leidraad van de Raad voor de Journalistiek (online).
 - Maja Simunjak: *Managing emotions in journalism. A Guide to Enhancing Resilience* (Londen 2023).
-

Dit boek is mede tot stand gekomen met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten (FBJP).

Omslag: George Orwell, Alya & Debora, Muhammad Qwasim, Kenji Goto, Anna Politkovskaja

INITIATOR LECTORAAT: Stijn Postema

DESIGN & OPMAAK: Peter van Beek

EINDREDACTIE: Bert Mateboer

INLEIDING: Stijn Postema & Johan Snel

INTERVIEWS met David Davidson, Michiel Driebergen & Jago Kosolosky: Johan Snel

FOTO'S Esther van Lunteren: Elisabeth Ismail; Martijn van Dam: Patrick Post

ISBN 9789083420998

© Ede School of Journalism (ESJ)

1e druk 2024

2e, gecorrigeerde druk 2025